

ERACLITO, **Testimonianze e imitazioni a cura di Rodolfo Mondolfo e di Leonardo Taran**, La Nuova Italia Editrice, Firenze, 1972, CXCVIII + 370. Σειρά Biblioteca di Studi Superiori, Filosofia antica, ap. LIX.

Ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιλαμβάνει τὰς ἀρχαίας πηγὰς αἱ ὁποῖαι ἀπηχοῦν καθ' οἰονδήποτε τρόπον τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου ἢ ἐκφράζουν μίαν πολεμικὴν ἐναντίον τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ του ἀπὸ τοῦ Παρμενίδου μέχρι τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ. Χρ. (Α καὶ C). Δὲν περιλαμβάνει τὰ ὑπὸ τῶν H. Diels καὶ W. Kranz θεωρούμενα ὡς γνήσια ἀποσπάσματα τοῦ Ἡρακλείτου (B).

Τὸ κύριον ἔργον ἐπετέλεσεν ὁ ὁμότιμος Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Buenos Aires, Rodolfo Mondolfo. Οὗτος εἶναι ἤδη γνωστὸς διὰ τὴν συνεχιζομένην ἔκδοσιν τῆς *Φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων* τοῦ E. Zeller εἰς Ἱταλικὴν μετάφρασιν μετ' ἐκτενεστάτων σχολίων καὶ ὑποσημειώσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐνίοτε ἀληθεῖς μονογραφίαι. Τὰ δύο σπουδαιότερα ἔργα του *L' infinito nel pensiero Greco* (Τὸ ἄπειρον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σκέψιν) καὶ *La comprensione dello Soggetto Umano nella antichità classica* (ἡ κατανόησις τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου κατὰ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα) εἶναι σημαντικά, ἰδίᾳ τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ συμβολὴν εἰς τὴν θεωρίαν περὶ προσωπικότητος, ἠθικῆς συνειδήσεως ἐργασίας καὶ ἱστορίας, ὡς διεμορφώθη ὑπὸ τῆς ἀρχαίας σκέψεως. Ὁ Mondolfo συνέγραψε τὴν γενικὴν εἰσαγωγὴν τοῦ παρόντος τόμου (σ. XLI-CXCVIII). Ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ σχολιασμοῦ τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν βίον, τὸ ἔργον καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου ἀρχαίων κειμένων ὡς καὶ τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀπομίμησιν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου ἢ πολεμικὴν κατὰ τῶν φιλοσοφικῶν του ἀρχῶν (σ. 1-278). Ὁ μαθητὴς του Leonardo Taran, Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Columbia, ἐπεμελήθη τῆς ἐκδόσεως τῶν ψευδεπιγράφων *Ἐπιστολῶν* τοῦ Ἡρακλείτου ὡς καὶ τῶν πρὸς αὐτὸν δῆθεν ἀπευθυνομένων ὑπὸ τοῦ Δαρείου, τοῦ Ἐρμοδώρου κ. ἄ., αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνονται εἰς τὴν γνωστὴν συλλογὴν τοῦ Hercher *Epistolographi Graeci* (σ. 285-389 τοῦ ἔργου).

Ὁ Mondolfo καθορίζει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τὴν ἔννοιαν τῆς μαρτυρίας. Μαρτυρία δι' ἓνα φιλόσοφον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πρέπει νὰ θεωρῆται κάθε κείμενον τὸ ὁποῖον ἐπηρεάζεται ἐννοιολογικῶς ἀπὸ τὴν σκέψιν του, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπάρχη πρόθεσις νὰ δοθῇ πληροφορία διὰ τὸν φιλόσοφον ἢ ρητὴ ἀναφορὰ εἰς αὐτόν. Ἡ ἐννοιολογικὴ συσχέτισις εἶναι κατὰ τὸν Mondolfo σημαντικώτερα τῆς ὑφολογικῆς ἢ καθαρῶς φιλολογικῆς. Οὕτω λ.χ. τὸ ἀπόσπασμα B 1 τοῦ Ἐπιχάρμου ἀντιτίθεται πρὸς τὴν παλαιὰν θεολογικὴν ἀρχὴν, ὅτι οἱ θεοὶ ἐγεννήθησαν κητὰ μίαν ὀρισμένην περίοδον. Εἶναι δυνατόν νὰ ἐπηρεάζεται ἐκ τοῦ ἀποσπάσματος B 30 τοῦ Ἡρακλείτου, ὅπου οὗτος λέγει ὅτι τὸ θεῖον μένει ἀμετάβλητον κατ' οὐσίαν ἐνῶ φανεροῦται ἐν χρόνῳ. Εἶναι λοιπὸν εὐλογος ἢ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Ἐπιχάρμος χρησιμοποιεῖ Ἡρακλειτεῖους ἐννοίας διὰ νὰ ἀσκήσῃ πολεμικὴν κατὰ τῆς παραδεδομένης θεογονίας. Αἱ λεκτικαὶ ἢ ὑφολογικαὶ ὁμοιότητες τῶν δύο ἀποσπασμάτων ἐνισχύουσι τὴν ὑπόθεσιν περὶ τῆς ἐννοιολογικῆς αὐτῶν σχέσεως. Ὁ Mondolfo ἔχει προφανῶς εὐρεῖαν ἀντίληψιν διὰ τὸ κριτήριον, τὸ ὁποῖον μᾶς ἐπιτρέπει νὰ διακρίνωμεν μίαν μαρτυρίαν. Ἡ ἀντίληψις αὐτὴ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγήσῃ εἰς ὀριστικὰ καὶ βέβαια συμπεράσματα, ὡς δέχεται καὶ ὁ ἴδιος. Ἐχει ὁμως ἀνταντιρρητῶς εὐρετικὴν ἀξίαν.

Ἡ μέθοδος αὐτὴ ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὑπάρχουν ἀπηχῆσεις Ἡρακλειτείων θεμάτων εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Παρμενίδου καὶ εἰς μερικὴν ἐπιβε-

βαίωσιν τῆς θεωρίας τοῦ Karl Reinhardt ἐπὶ τῆς σχέσεως Ἡρακλείτου καὶ Παρμενίδου. Ἡ σχέσις μεταξύ Ἡρακλείτου καὶ Παρμενίδου δὲν εἶναι ἡ σχέσις μεταξύ μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ εἶναι καὶ μιᾶς φιλοσοφίας τοῦ γίνεσθαι. Θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ θεωρηθῆ ὡς σχέσις μεταξύ μιᾶς φιλοσοφίας ὑποστηρίζουσης τὴν διαλεκτικὴν σχέσιν τῶν ἀντιθέτων καὶ μιᾶς φιλοσοφίας ποῦ ὑποστηρίζει ἐν τὰ ἀντίθετα (εἶναι - γίνεσθαι, ἐν - πολλὰ) ἀποκλείονται ἀμοιβαίως. Ὅταν ὁ Παρμενίδης τονίζει τὴν ἀρχὴν αὐτὴν, ὑπαινίσσεται κριτικῶς ὄχι μόνον τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλὰ καὶ ἄλλους φιλοσόφους, ὡς τὸν Ἀναξίμανδρον ἢ τοὺς Πυθαγορείους ποῦ εἶχαν θέσει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσεως τῶν ἀντιθέτων. Συνεπῶς μίᾳ ἀρχαίᾳ μαρτυρίᾳ ἀναφέρεται σπανιώτερον εἰς ἓνα συγκεκριμένον φιλόσοφον καὶ συχνότερον εἰς ἓν γενικώτερον φιλοσοφικὸν ρεῦμα.

Ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ μέθοδος μετὰ τὴν ὁποίαν ὁ Mondolfo ἀξιολογεῖ τὰς μαρτυρίας καὶ ἀναφορὰς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἡράκλειτον (σ. LXXXIV - CLVIII). Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος τοῦ Πλάτωνος προϋποθέτει ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι δυνατὸν νὰ εὑρεθῆ ἢ ἔστω νὰ ἀναζητηθῆ ὀρθῶς, μόνον ἀφοῦ προηγουμένως ἀνασκευασθῆ ἡ πλάνη. Ὁ Πλάτων λοιπὸν εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀναφερθῆ εἰς τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τῶν προγενεστέρων ἢ τῶν συγχρόνων του. Ὁ Πλάτων δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν ἱστορικός. Δὲν τὸν ἐνδιαφέρει τόσων ἢ ἱστορικὴ προέλευσις ἢ ἡ ἐξέλιξις μιᾶς θεωρίας, ὅσον ἡ ἀλήθειά της ἢ τὸ ψεῦδος της. Σκοπὸς τῶν ἀναφορῶν του εἶναι σὺν τοῖς ἄλλοις νὰ ἀποσφηνίσῃ τὰς λογικὰς προϋποθέσεις ἢ τὰς λογικὰς συνεπείας τῆς συζητουμένης θεωρίας. Ἐξ αὐτοῦ γεννᾶται ἡ τάσις του πρὸς λογικὴν σχηματοποίησιν μιᾶς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἢ ὅποια συνεπάγεται ἐνίοτε ὀδιστορίαν πρὸς τὰς ἱστορικὰς λεπτομερείας. Δὲν ἔπεται ὅμως ἐξ αὐτοῦ ὅτι ἡ σχηματοποίησις αὐτὴ εἶναι ἱστορικῶς ἀνακριβὴς καὶ ὅτι ὁ Πλάτων δὲν ἀποτελεῖ σημαντικὴν πηγὴν διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ Ἡρακλείτου. Ὁ Πλάτων δὲν ἀδιαφορεῖ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἀκρίβειαν. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Σωκράτης καθίσταται δευτερεῖον πρόσωπον ἢ ὑποκαθίσταται ὑπὸ τοῦ « εἰς Σωκράτους » εἰς τοὺς διαλόγους ἐκείνους, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ καθαρῶς Σωκρατικὰ θέματα δὲν συζητοῦνται πλέον. Ἐξ ἄλλου ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι γνωστὴ εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸν 4ον π. Χρ. καὶ ἀπ' εὐθείας καὶ ἀπὸ τοὺς κύκλους τῶν Ἡρακλειτίζοντων. Αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἡράκλειτον εἶναι συνοπτικαί, διότι ἀπευθύνονται εἰς ἓν κοινὸν τὸ ὁποῖον γνωρίζει τὸν Ἡράκλειτον. Ἐὰν ἦσαν ἄσχετοι πρὸς τὴν πραγματικὴν σκέψιν τοῦ Ἡρακλείτου, ἡ κριτικὴ καὶ αἱ παρατηρήσεις τοῦ Πλάτωνος οὐδένα θὰ ἔπειθον. Πρέπει λοιπὸν νὰ ἀποφύγωμεν τὴν α priori ὑπερκριτικὴν θέσιν, ὅτι αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Ἡράκλειτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συμβάλουν εἰς τὴν ὀρθοτέραν κατανόησιν τῆς σκέψεως τοῦ Ἐφεσίου. Αἱ ἀναφοραὶ αὗται θὰ πρέπει νὰ μελετηθῶν κατὰ περίπτωσιν. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ γίνῃ διάκρισις μεταξύ τῶν παραθέσεων κειμένων τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τῶν παραφράσεων τοῦ περιεχομένου των ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος. Θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ διακριθῆ ὅτι ἀποτελεῖ ἀναφορὰν εἰς θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου ἀπὸ ὅ,τι ἐκφράζει κρίσεις ἢ εἰρωνικὰς παρατηρήσεις ἢ ἔστω ἐρμηνείαν τοῦ Πλάτωνος.

Μετὰ ἀφετηρίαν τὰς μεθοδολογικὰς αὐτὰς ἀρχὰς θὰ διαπιστώσωμεν ὅτι ὁ Πλάτων λ. χ. ὀρθῶς κατανοεῖ τὴν θεωρίαν τοῦ Ἡρακλείτου περὶ τῆς κινητικότητος τοῦ Πυρός, ἐπίσης ὅτι ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι κατὰ τὸν Ἡράκλειτον τὸ ὄν εἶναι καὶ ἐν καὶ πολλὰ, μὴ δυνάμενον νὰ εἶναι ἐν χωρὶς νὰ εἶναι πολλὰ, ἐνῶ κατὰ τὸν Ἐμπεδοκλῆ τὸ ὄν εἶναι διαδοχικῶς ἐν καὶ πολλὰ. (Σοφιστής 242 d). Ἐπίσης ὁ Πλάτων συσχετίζει συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῶν ἀντιθέτων μετὰ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ὀρθότητος τῶν ὀνομάτων (Θεαίτητος 152 d). Οὕτω ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον

τὴν ἀποψιν ὅτι μόνον ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιθέτων θὰ ὀρίσωμεν ὀρθῶς τὸ «μέγα» συσχετίζοντος τοῦτο πρὸς τὸ «μικρόν».

Ὁ Mondolfo, ἂν καὶ δὲν λέγει τοῦτο ῥητῶς, φαίνεται νὰ ἀποδίδῃ μικροτέραν ἱστορικὴν ἀξίαν εἰς τὰς ἀναφορὰς τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Ἡράκλειτον (σ. CLIX-CXCVIII). Καὶ ἐδῶ ἀποφεύγει τὰς ἀκρότητας καὶ τὸν δογματισμὸν τῆς ὑπερκριτικῆς. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἀριστοτέλους διὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ φιλοσόφους προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψίν του διὰ τὴν ἱστορικότητα τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις προσδιορίζεται ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα ὡς καὶ τὰς ἀδυναμίας ἢ τὰς ἀποτυχίας, αἱ ὁποῖαι κατέστησαν ἐμφανεῖς κατὰ τὸ παρελθόν της. Ταυτοχρόνως τὸ παρελθὸν τῆς φιλοσοφικῆς σκέψεως μιᾶς ἐποχῆς προετοιμάζει τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Οὕτω μὲ τὴν φιλοσοφίαν τῶν Προσωκρατικῶν λαμβάνει βαθμιαίως μορφήν ἢ θεωρίαν τῶν τεσσάρων αἰτίων τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὅτι οἱ Προσωκρατικοὶ προετοιμάζον τὴν ἰδικήν του θεωρίαν τῶν τεσσάρων αἰτίων, θεωρεῖ ὅτι ἐπιδιώκουν νὰ λύσουν προβλήματα τὰ ὁποῖα ἀπὸ ἱστορικῆς ἀπόψεως κατ' ἀρχὴν δὲν τοὺς ἀπησχόλουν. Ἐν τούτοις, οἰαδὴπὺν ἡ φιλοσοφικὴ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀναπόφευκτον νὰ θεωρήσῃ τοὺς Προσωκρατικούς ὑπὸ τὸ πρῶτον ὀρισμένον ἐννοῶν, ὁ καθορισμὸς τῶν ὁποίων δὲν τοὺς ἀπησχόλει. Τοῦτο ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῶν Προσωκρατικῶν ὑπὸ τοῦ Hegel λ. χ. ἢ τοῦ Heidegger. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἀμφισβητήσωμεν a priori τὴν ἐρμηνείαν τῆς σκέψεως τῶν Προσωκρατικῶν καὶ δὴ τοῦ Ἡρακλείτου ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐξ ἄλλου μία ὀριωτέρα καὶ πλεόν ὀλοκλήρωμένη φιλοσοφία, ὡς ἡ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἶναι δυνατόν νὰ ἀποσπληνίζῃ τὰς λαυθανούσας τάσεις καὶ τὴν «βούλησιν», δηλαδὴ τὸ λαυθάνον νόημα μιᾶς ὀλιγώτερον ὀρίμου φιλοσοφίας ὡς ἡ τοῦ Ἡρακλείτου.

Ἐν τούτοις ὀρισμένοι ἀπὸ τὰς ἀναφορὰς τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸν Ἡράκλειτον δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου σαφεῖς. Εἰς τὰ *Ἡθικὰ Νικομάχεια* λ. χ. (1146 β 25 κέξ.) ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὴν σύγχυσιν «δόξης» καὶ «ἐπιστήμης», ἡ ὁποία ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ἐξ αἰτίας τοῦ δογματισμοῦ τοῦ ἐλαμβάνει τὰς ὀποκειμενικάς του κρίσεις ὡς «ἐπιστημονικάς» προτάσεις. Ἡ κρίσις αὐτῆ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐρχεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὴν ἀποψίν του καθ' ἣν ὁ Ἡράκλειτος ἀνήκει εἰς τοὺς ἀναιροῦντας τὴν ἀρχὴν τῆς μὴ ἀντιφάσεως. Ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Mondolfo δὲν εἶναι ἐξ ὀλοκλήρου πειστικός. Δογματισμὸς καὶ ἄρνησις τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἀντιφάσεως δὲν εἶναι ἐκ πρώτης ὀψεως λογικῶς ἀσυμβίβαστα μεταξὺ των.

Ὁ Mondolfo ὀποστηρίζει ὅτι ὀπάρχει κάποια διακόμενσις (σ. CLXVI) εἰς τὴν διατύπωσιν τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἀντιφάσεως, τὴν ὀποίαν ἀρνεῖται κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην ὁ Ἡράκλειτος. Οὕτω εἰς τὰ *Μετὰ τὰ Φυσικά* (1062 α 31 κ.έ.) ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὴν ἀποψιν ὅτι δύο ἀντιφατικαὶ προτάσεις ἀληθεύουν ταυτοχρόνως. Ἀλλὰχοῦ, ἔ.ἀ. (1012 α 24), ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα εἶναι καὶ δὲν εἶναι. Εἰς δὲ τὰ *Φυσικά* (186 β 19) ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον τὴν ἀποψιν ὅτι τὸ ἀγαθὸν ταυτίζεται πρὸς τὸ κακόν. Θὰ ἦ-ο δυνατόν νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὡς Ἡρακλείτειον τὴν ἄρνησιν τῆς ἀρχῆς τῆς μὴ ἀντιφάσεως μὲ τὴν ὀντολογικὴν σημασίαν της. Τὰς γνωσιολογικάς καὶ ἠθικάς συνεπειάς της ἀποδίδει εἰς τὸν Ἡράκλειτον προφανῶς μὲ τὸν συλλογισμὸν ὅτι ἡ ἀποδοχὴ μιᾶς ἀρχῆς συνεπάγεται καὶ τὴν ἀποδοχὴν τῶν συνεπειῶν της. Ὅπωσδήποτε ἡ μεταγενεστέρα δοξογραφία δικαίωνει τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι θεμελιώδης ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡρακλείτου εἶναι ἡ «σύμπτωσις τῶν ἀντιθέτων». Ἴσως τὸ γεγονός αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἡ μεταγενεστέρα δοξογραφία ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἀκρίμη ἀπόψεως ἐκ τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐνδιαφέρον ὀμως

είναι να τονισθῆ ὅτι ὁ Θεόφραστος θεωρεῖ τὸν Ἡράκλειτον ὡς φυσικὸν ἰδίως φιλόσοφον, χωρὶς νὰ τονίξῃ ἰδιαιτέρως τὸ θέμα τῆς συμπτώσεως τῶν ἀντιθέτων.

Εἰς τὰς σελίδας 1—178 περιλαμβάνονται διάφορα μεταγενέστερα δοξογραφικὰ κείμενα ἀναφερόμενα εἰς τὸν βίον, τὸ ἔργον καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ Ἡρακλείτου με ἰταλικὴν μετάφρασιν καὶ ἐρμηνευτικὰ ἰδίως σχόλια. Ἀκολουθοῦν τὰ ἀποσπάσματα (Προσωκρατικοί, Ἰπποκρατικοί, χωρὶα τραγικῶν κ.ἄ.) τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν κατὰ τὸν Mondolfo ἀπομίμησιν ἢ ἀπήχῃσιν τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου ἢ ἐκφράζουσι κάποιαν πολεμικὴν κατὰ τῶν ἰδεῶν του.

Εἰς τὸ τελευταῖον μέρος τοῦ βιβλίου (σ. 286—359) ἐκδίδονται κριτικῶς ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Leonardo Taran, αἱ ψευδεπίγραφοι ἐπιστολαὶ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ αἱ δῆθεν ἀπευθυνόμεναι πρὸς αὐτόν. Εἰς τὴν ἐκδοσιν αὐτὴν ὁ Taran ἐπηρεάζεται μεθοδολογικῶς ὑπὸ τοῦ Συκουτρῆ, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν τοῦ κριτικοῦ ὑπομνήματος καὶ ὡς πρὸς τὸν θεματικὸν μᾶλλον χαρακτηῖρα τῶν σχολίων του. Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν του (σ. 285—302) ὁ Taran τοποθετεῖ χρονολογικῶς τὰς ἐπιστολάς κατὰ τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον μ. Χ. αἰῶνα. Εἰς τὰς Ἐπιστολάς θέματα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου διατυποῦνται καὶ ἐμμέσως ἐρμηνεύονται ἢ μᾶλλον παρερμηνεύονται ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Κυνικοστωϊκῆς Ἡθικῆς. Ὁ Ἡρακλείτος κρίνει τοὺς «πολλοὺς» ὡς ὁ Διογένης ὁ Κυνικὸς τοὺς «ἀμαθεῖς» καὶ τοὺς «μαίνομένους». Ὁ τρόπος ζωῆς τοῦ σοφοῦ συσχετίζεται με τὴν αὐτάρκειαν. Ἡ κριτικὴ τῶν ὀργιαστικῶν καὶ «Τελεστικῶν» μορφῶν θρησκευτικῆς λατρείας ὑπὸ τοῦ Ἡρακλείτου ἐξομοιοῦται ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν κριτικὴν τῶν μυστηρίων καὶ τῶν μυσέων ὑπὸ τῶν Κυνικῶν.

Ἐκ τῆς μελέτης τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς συναίγεται σαφῆς καὶ συνολικὴ εἰκὼν τῆς θέσεως τῆς σκέψεως τοῦ Ἡρακλείτου εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ μέχρι τοῦ δευτέρου μ. Χρ. αἰῶνος.—Τοὺς συγγραφεῖς χαρακτηρίζει συνθετικὴ ἰκανότης καὶ συστηματικότης. Τοῦτο ἰσχύει ἰδιαιτέρως διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ Mondolfo, ἢ ὁποῖα εἶναι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ὑποδειγματικὴ. Ἡ ἀντίδρασις των, ἢ ὁποῖα ἄλλωστε χαρακτηρίζει καὶ τὰ ἔργα τοῦ Guthrie, πρὸς ὠρισμένας ὑπερκριτικὰς τάσεις εἶναι δικαιολογημένη. Ἴσως ὅμως δὲν γίνεται ἐπαρκῶς ἡ ἀντιδιαστολὴ μεταξὺ τῆς σκέψεως τοῦ Ἡρακλείτου, οἷα πράγματι ἦτο, καὶ τῆς εἰκόνος ἢ ὁποῖα ἐσχηματίσθη δι' αὐτὴν μετὰ τὸν Ἡράκλειτον. Προφανῶς δὲν ἦτο ὁ σκοπὸς τῶν συγγραφέων νὰ κάμουν τὴν ἀντιδιαστολὴν αὐτὴν. Πέραν τούτου, προφανῶς πιστεύουν, ἰδίως ὁ Mondolfo, ὅτι ἡ ἀντιδιαστολὴ αὐτὴ εἶναι ἐν τέλει ἀδύνατον νὰ πρᾶγματοποιηθῆ, διότι ἐν φαινόμενον ἀνῆκον εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ πνεύματος, ὡς ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθῆ ἀπὸ τῆς εἰκόνας τὴν ὁποῖαν οἱ μεταγενέστεροι σχηματίζουν δι' αὐτό. Προφανῶς οἱ συγγραφεῖς ἐπηρεάζονται εἰς τὴν μεθοδολογίαν των ἀπὸ τὴν θεωρίαν τῆς ἱστορίας τοῦ Croce.

Ἡ παρατιθεμένη βιβλιογραφία ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείτου (σσ. IX—XXXIX) εἶναι πλουσία, ἴσως πέραν τοῦ δέοντος. Δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ μνημονευθῆ ὁ Zeller ἢ ὁ Jodl. Εἶναι κάπως δύσχρηστος, ἰδίως ὡς πρὸς τὰς «ἱστορικοκριτικὰς» μελέτας (σ. XIII κ.ἄ.). Οἱ συγγραφεῖς ἀκολουθοῦν τὴν χρονολογικὴν σειρὰν. Ὁ ἄνθρωπος ἐνδεχομένως προτιμητέα μίξις εἰδολογικῆς κατὰτάξις με βάσιν τὰ κυριώτερα θέματα τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Ἡρακλείτου. Σημειωτέον ὅτι οἱ συγγραφεῖς γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν.

ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ ΜΠΑΓΙΟΝΑΣ

Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης